ڕۆمان
لە نێوان وتن و نیشانداندا
ن: حەمەکەریم عارف

((١))

زاراوەی رۆمان، لە بنەڕەتدا مانایەکی گشتی و مانایەکی تایبەتی هەیە، لە مانا گشتیەکەیدا بە هەر شێوە چیرۆکێکی پەخشانی، کە لەسەر بنەمای خەیاڵ و ئەفسانە ڕۆنرابێ، دەگوترێت. رۆمان و هەردوو مەبەستی لەزەتبەخشین و فێرکاری لەخۆ دەگرێت و سەرەتای پەیدا بوون و سەرهەڵدانی بۆ یەك دوو سەدەی پێش زاین دەگەڕێتەوە، دیارە بە درێژایی ئەم تەمەنە درێژەی، گۆڕانکاری یەجگار زۆری بەخۆوە دیتووەو تا رۆژگاری ئەمڕۆش لە خۆ تازەکردنەوەو قاڵبەگۆڕکێ بەردەوامدایەو بە ڕێژەیەکی زۆر بەرهەم دەهێنرێ. لە مانا تایبەتیەکەشیا، بەو شێوە چیرۆکڤانیە درێژە پەخشانیە، دەگوترێ کە لە سەرەتاکانی سەدەی هەژدەیەما لە ئەوروپادا پەیدا بوو و سەری هەڵدا، هەرچەندە کاراکتەرو قارەمان و بویەرو ڕووداوەکانی زادەی خەیاڵن، بەڵام هێندە واقیعی دەنوێنن لە تۆ وایە لە ژیانی واقیعی و رۆژانەدا، سەروکارو ئاشنایەتیت دەگەڵیاندا هەیە.

هەڵبەتە ئەگەر لە فەرهەنگدا، بە تایبەتی فەرهەنگانی ئەنگلۆساکسۆنی بۆ ماناو پێناسەی تایبەتی رۆمان بگەڕێی، زیاتر نۆڤلی پێدەڵێن، بە ڕۆمانە خەیالی و ئەفسانەییە کۆنەکانیش دەڵێن رۆمانس.. هەڵبەتە، هەرچەندە رۆمان و رۆمانس هەر یەکەیان بۆ خۆی شێوەیەکە لە شێوەکانی چیرۆکڤانی پەخشانی، بەڵام جیاوازی زۆریشیان هەیە. یانی هەریەکەیان شێوەیەکن لە شێوەکانی هونەری چیرۆك. لێرەدا مەبەست لە چیرۆك هەر بەرهەمێکی هونەری پەخشانیە کە زیاتر زادەی خەیاڵی هونەرمەندو داهێنەرە تا لە رووی مێژووییەوە زادەی حەقیقەت بێ. دیارە دووریش نییە چیرۆك لە واقیع و مێژووەوە هەڵێنجرێ یان لە خەیاڵی رووتەوە سەرچاوە بگرێت، یان تێکەڵەیەك بێ لە هەردووکیان، گرینگ ئەوەیە وەکو کارێکی هونەری قەناعەتبەخش بێت، لەزەتێکی ئەستاتیکی بە خوێنەر ببەخشێت و هەستەکانی دەمەزەرد بکاتەوەو ببی بە شەریکی ئەو هەستانەی کە لە سەرانسەری کارەکەدا هونەرێنراون و تانوپۆی چیرۆکەکەیان پێکهێناوە، خوێنەر بخاتە سەر کەڵکەڵەی ئەوەی کە بە خۆی رازو رەمزی بن دێڕی چیرۆکەکە کەشف بکات.

دیارە هیچ گومانێك لە هونەریەتی چیرۆکدا نییە،و هونەرێکە وەکو هەموو هونەرەکانی دیکە، بەڵام بە پەخشانە، بە زمانی پەخشانە، هەم لایەنی بەهرەو بەهرەمەندی تیایەو هەم لایەنی ئەزموون و فێربوون، یانی لە بنەڕەتدا تێکەڵەیەکە لە رەگەزی بەهرەی سروشتی و رەگەزی سنعەت کە دەکاتە فێر بوون و ئەزموون، یانی کاری چیرۆکنووسی کە بە پەخشانە لە بنەڕەتدا چالاکیەکی زمانەوانیە و زیاتر سەروکاری دەگەڵ تەبع و تەبیعەت و هەستی و سۆزی مرۆڤدا هەیە.. بە هەرحاڵ زمانی چیرۆك، پەخشانە، چیرۆك هونەرێکی کۆنەو بە تەمەنە، پتر لە دوو هەزار ساڵە، لە شێوەو

قاڵبێن جیاوازدا بەردەوامەو لە سەردەمی تازەشدا پێگەیەکی هونەری زۆر گەورەی هەیەو ئەگەر گرنگترین هونەر نەبێت، ئەوا گومانی تیا نییە لە ریزی هونەرە هەرە گرینگەکانە. دیارە مەبەستی هونەر ئەوە نییە بێت حەقیقەتێك بەیان بکات و خوێنەر وادار بکات کە قەناعەتی پێبکەن، هونەر ئەگەر حەقیقەتێکیش بڵێت بۆ ئەوە نییە کە خوێنەر بێنێتە رەداو قەناعەت بەو حەقیقەتە بکات، بەڵکو بۆ ئەوەیە کە بیکات بە شەریکی ئەزموونێکی ئەستاتیکی، ئەزموون بگۆڕێت بۆ هەستێکی هونەری. هەر چیرۆك یان شیعرێك ئەگەر مەبەستی سەرەکی ئەوە نەبێت کە وەرگرو خوێنەر بکات بەشەریکی ئەزموونێکی ئەستاتیکیو هەموو مەبەستەکانی تری نەخاتە خزمەتی ئەم مەبەستە سەرەکیەوە، زەحمەتە بە بەرهەمی هونەری بژمێردرێتو شایستەی ناوی چیرۆك یان شیعر بێت، با پەیامێکی زندووشی لە خۆدا هەڵگرتبێ، کە هونەریەتی تەواوی پەیدا نەکردبێت، زەحمەتە لە خانەی هونەردا جێی بکرێتەوە! هونەر تەبعو تەبیعەتو هەستە جۆراو جۆرەکانی وەرگر دەدوێنێو سەروکاری دەگەڵ ئەو لایەنانەدا هەیەو ئەو لایەنانەش لایەنی سروشتیو زندوونو بۆ هەمیشە بەردەوامن.

بۆیە چیرۆك، ئەگەر بیەوێ پایەی بەرزی هونەر بەدەست بێنێ، دەبێ مامەڵە دەگەڵ تەبعو هەستێن بەشەردا بکات، یانی ئامانجی چیرۆکی هونەری کە لە رێگەی وشەوە خۆی دەنوێنێ ئەوەیە کە بە زەبری وشەو پەیڤی نووسراو زەمینە بۆ خوێنەر خۆشبکات کە بژنەوێ، کە ببینێ، کە بگرێت، کە بۆن بکات، کە تام بکات، بە هەموو هەستەکانیەوە، دەگەڵ رازو رەمزە دەروونیو بێرۆنیەکانی دەقەکەدا بژیو ئەوپەڕی لەزەتی ئیستاتیکی لە هونەریەتی دەقەکە وەربگرێت. وەکو باسمان کرد چیرۆك دەشێت بابەتی خۆی لە مێژوو و واقیعەوە هەڵێنجێو دەشێت زادەی خەیاڵی رووتی نووسەر بێت. ئەمە خۆی لە خۆیدا ئەوە دەگەیەنێت کە چیرۆكو مێژوو بە درێژایی تەمەنی خۆیان هەمیشە سەروساختیان دەگەڵ یەکدا هەبووەو سوودیان لە یەکدی وەرگرتووەو کاریان لە یەکدی کردووەو لە کارلێکی بەردەوامدا بوون. خۆ ئەگەر زۆر دوور نەکەوینەوەو لە زمانی ئینگلیزی ئەمڕۆدا بۆ ریشەی هەردوو وشەی چیرۆكو مێژوو بگەڕێین، دەبینین هەردوو وشەکە هاوڕیشەنو لە ڕووی مانای گشتیشەوە لێکدی نزیکن، و جۆرە هاومانایییەك لە نێوان هەردوو وشەی History و Storyدا هەیە، یەکێك لە ماناکانی History، چیرۆکە، هەروەها یەکێك لە ماناکانی Story گێڕانەوەیە، گێڕانەوەی رووداوێك یان کۆمەڵە رووداوێکی واقیعییە ،کە ئەمە خۆی لە خۆیدا دەکاتە مێژوو. ئەگەر تەمەشایەکی کتێبە کۆنەکانی مێژوو بکەی، دەبینی مێژوو تا پێش ئەوەی ببێ بە زانستێکی تەواو عەیاری سەربەخۆ، کتێبانی مێژوو ئاوێتیەك بوون لە واقیع و مێژوو، چیرۆکە خەیاڵیەکان بە جۆرێ دەگێڕدرانەوە لە تۆ وایە حەقیقەتێکی دیکومینتاری راستەقینەنو حەقیقەتو واقیعی راستەقینەش بە زمانی چیرۆكو لە گۆشەنیگای گوتیاری هەمە شت زانەوە، دەگێڕدرانەوەو بەرجەستە دەکران. بۆ نموونە لە کەلتووری ئێرانیدا مێژووی بەیهەقی هەیە کە لە رووی زانیاریو دروستی و وردی زانیاریەوە یەکێکە لە سەرچاوە هەرە باشەکانو وێڕای ئەوەش پڕە لە چیرۆکێن زۆر دڵگیرو جوان کە لە گۆشەنیگای گوتیاری هەمەشت زانەوە گێڕدراوەتەوە.

هەروەها هونەری چیرۆکیش زۆری سوود لە مێژوو وەرگرتووە، تەنانەت هەندێ چیرۆك هەن کە ئاوێتەیەکە لە مێژوو و چیرۆك، ئەو ئاوێتەییە بە ڕادەیەکە کە هەندێ لە شارەزایان ئەو جۆرە چیرۆکانەیان بە مێژوو زانیوە، واتە دەکرێت، بگوترێ مێژوو چیرۆکێکی بێ ڕتووشی واقیعی دیکومینتاریە بێرونیەو چیرۆك مێژووییەکی هونەری فانتازی ئامێزی هەستو نەستی دەروونییە، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە ئەو دووە بە یەك بزانرێن، چونکە وێڕای هەموو ئەمەش چیرۆك جیایەو مێژوو جیایە، چیرۆك چیرۆکە و مێژوو مێژووە. لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا ئەوەی بە مێژوو دەوترێ بە چیرۆك ناوترێ، دیارە پێچەوانەش پێچەوانەیەو ئەرکی چیرۆك لە بنەڕتدا وتن نییە، بەڵکو نیشاندانە، نیشاندانە لە ڕێگەی هونەراندنی ئەو بابەتو تیمەیەوە کە مامەڵەی لە تەکدا دەکات. بە هەرحاڵ چیرۆك دەتوانێ هەندێ لە قارەمانو ڕووداوەکانی لە مێژووەوە وەرگرێتو زۆر کەسیش شتی وایان کردووە، بەڵام هەر شتێك لە مێژووەوە وەربگرێت لە خۆیدا هەرسی دەکاتو وەکو خۆیو بە هەمان ناسنامەو تایبەتمەندییەوە نامێنێتەوەو لە ناو چیرۆکەکەداو بەدەم پرۆسەی ئەفڕاندنەوەی چیرۆکڤانیەوە قاڵ دەبێتەوە، بۆیە ئەو زانیاریانەی دەربارەی کاراکتەرانو ڕووداوێن مێژووی، لە چیرۆك دا هەن، ناکرێت بە زانیاری مێژوویی باوەڕ پێکراو و دیکومینتاری دابنرێتو ناتوانرێت بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوویی پشتیان پێ ببەسترێت.

هەڵبەتە هەر چیرۆکێکی هونەری گەورە جۆرە لەزەتێکی ئەستاتیکی بە خوێنەر دەبەخشێتو ئەم لەزەتە لە خودی کارە هونەریەکەدایەو لە سەرانسەریا پەڕاگەندەیەو جۆرە ئاسوودەییەکی ڕوحیو دەروونی بە خوێنەر دەبەخشێت، کەواتە لەزەتبەخشی، لەزەتی ئەستاتیکی یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی هونەر ، کە چیرۆك لە جوملەی هونەرە گرینگەکانی سەردەمی تازەیە. دیارە لە ڕووی سوودمەندیشەوە مشتو مڕو گەنگەگەشەو بیروبۆچوونو تیۆری جیاواز هەبووەو هەیەو دیارترینیان، بە تایبەتی لە سەدە تازەکانەوە، لە دوو تیۆری باودا چڕکراونەتەوە، تیۆری "هونەر بۆ جەماوەر" ئەم بۆچوونە بە بیانووی جەماوەرو خەمی جەماوەرەوە لە ڕاستیا داوا لە هونەرو هونەرمەند دەکات کە دەخزمەتی ئایدولۆجیایەکی تایبەتیدا بن یان لە خزمەتی دەوڵەتێکی ئایدولۆژیدا بن. کە ئەمە خۆی لە خۆیدا هەوڵدانە بۆ پەڕو باڵکردنی هونەرو کوشتنی هونەرمەند. تیۆریەکەی دی تیۆری (هونەر بۆ هونەرە) کە پێی وایە هونەر جۆرە مەنەلۆگێکی دەروونیەو جگە لە خودی خۆی هیچ مەبەستو ئامانجێکی تری نییە.. بە هەر حاڵ ڕاوبۆچوونی دیکەش لەو بارانەوە زۆرن، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی هونەر جۆرە لەزەتێکی ئەستاتیکی بە خوێنەر یان وەرگر دەبەخشێتو، ئەمەش بۆ خۆی لە جۆرە سوودمەندیەکی مەعنەوی بەدەر نییە کە بریتیە لە ئاسوودەیی ڕوحو دەروونو پاڵاوتن و پاکبوونەوەو دەمەزەرد بوونەوەی هەستەکان.. بەڵام لەزەتە ئەستاتیکیەکە لە سەرانسەری کارە هونەریەکەدا، وەکو یەکەیەکی هونەری یەکپارچە، پەنهانە، لەوەوە هەڵدەقوڵێتو دەبێ لەودا بۆی بگەڕێی... هەڵبەتە هونەری چیرۆك ئەو توانایەی هەیە کە سوود لە هزرێن ئاینیو فەلسەفیو مێژووییو کۆمەڵایەتی وەربگرێتو لە باری هونەرییەوە لە خۆیدا هەرسیان بکاتو هونەریانە بۆ خوێنەری بگوازێتەوەو خوێنەر وا لێبکات کە بیر بکاتەوە، دیارە ئەم تەوزیفە فیکریانە نابێ زەقو ڕاستەوخۆ بێت، بە

تۆبزیو بە مەبەستێن نا هونەری، چ لە ناوەوەو چ لە دەرێی دەقەکەوە، لە دەقەکە بار بکرێت، بەڵکو دەبیٚ وەکو ئەو شەکرە بیٚ کە لە شەکراوێکدا دەتوێتەوەو دەبیٚ بە بەشێك لە شەکراوەکەو نایەتە دیتنو بەڵام وێڕای ئەمەش لە سەرانسەری شەکراوەکەدا حوزوری هەیەو لە خواردنەوەی شەکراوەکەدا تام دەدات. یانی لە کۆتاییدا پێکهاتەکە نە شەکرە بە تەنیاو نە ئاوە بە تەنیا، بەڵکو پێکهاتەیەکی تازەیەو ناوی شەکراوە. جا باشترین نموونە بۆ مەسەلەی پەیوەندی نێوان فیکرو چیرۆك وەکو دەقێکی هونەری کە رۆمانیش شێوەیەکە لە شێوەکانی کارێن چیرۆکڤانی، هەمان پەیوەندیو نسبیەتی نێوان شەکرو شەکراوەکەیە..

هەڵبەتە لێرەدا، مەسەلەی ئایدولۆجیاو ئایدولۆجیابازیش دێتە ئاراوە، کە هونەری چیرۆك، کەمو زۆر سەرو ساختو سەروکاری دەگەڵدا هەبووەو هەیە. هەندێجار نووسەر بەخۆی دڵبەندو هەڵگری ئایدولوجیایەکی تایبەتیەو ئەو ئایدولوجیا تایبەتیە، حوزوری هەمیشەیی لە هزرو بیریا هەیەو لەو روانگەیەوە دەڕۆنێتە دەوروبەرو لە کارە چیرۆکڤانیەکانیا رەنگدەداتەوە... تا نووسەر پتر پابەندی ئەو ئایدولۆجیایە بێت، ئەو بیرو ئامانجە ئایدولۆجیانەی لە چیرۆکەکەدا رەنگدەدەنەوە، هەمان حوکمی هزرو بیرو ئامانجێن ئاینیو فەلسەفیو ئاکاریو جڤاکیان دەبێتو کە چیرۆکەکە لە پایەی بەرزی هونەریەت دێننە خوارەوەو ئەستاتیکای چیرۆکەکە لە هەر لەزەتێکی هونەری دەخەن، ئەگەر ئایدولوجیا هەمان دەوری شەکری ناو شەکراوەکە بدینیٚ، یانی لە خودی چیرۆکەکەدا بتوێتەوە، لە سەرانسەری چیرۆکەکەدا هەبێتو نەبینرێت، ئەوا ئاسیۆیك بە بەها هونەریو ئەستاتیکییەکانی چیرۆکەکە وەکو یەکەیەکی هونەری یەکپارچە ناگەیەنیٚ. بەڵام ئەگەر نووسەر، هزرو ئامانجە ئایدولۆجیەکانی خۆی لە چیرۆکەکەو لە بونیادی چیرۆکەکە باربکاتو بە تۆپزی کارە چیرۆکڤانیەکە لە قاڵبی ئایدولۆجیاکەی خۆی بدات، ئەوا پیٚ بزانێت یان نەزانێت، چیرۆکەکەی وەکو هونەر کردووە بە قوربانی ئایدولۆژیاکەی، بیٚ ئەوەی هیچ سوودێکی بە ئایدولوجیاکەی گەیاند بێت... دی، ئیچ. لورانس دەڵێت: "کاتیٚ رۆماننووس دەست لەسەر تای تەرازووی رۆمانەکەی دادەگرێت تا بە قازانجی ویستو ئامانجەکانی خۆی قورسی بکات، ئەم کارەی ئەو کارێکی ئەنتی ئەخلاقییە." هەڵبەتە ئەمە کارێکی ئەنتی هونەریشە چونکە بە زیانی بەها ئەستاتیکیەکانی رۆمانەکە دەکەوێتەوە.

لیٚ کێشەی بنەڕەتیو ترسناك وهەستیاری هونەری چیرۆك دەگەڵ ئایدولۆجیادا کاتیٚ زەق دەبێتەوە کە دەوڵەتێکی ئایدولۆژیکی دیکتاتۆر لێدەبڕێت، چیرۆکنووسانو خێڵی هونەرمەندان بخاتە خزمەتی ئایدولۆجیای خۆیەوە. جا ئەم جۆرە رژێمە بۆ ئەوەی بگاتە ئامانجو مەرامی خۆی جۆرەها رێگە دەگرێتە بەر کە دیارترینیان دوو رێگەی تەواو پێچەوانەو هەڤدژی یەکترن. یەکەمیان ئەوەیە بیٚ هیچ شەرمو شوڕەییەك، بیٚ هیچ لە رووداماننێك، ئەو نووسەرو هونەرمەندانەی کە بە خوایشتی خۆیان یان لە رووی ریاکاریەوە، خۆیانو هونەرەکەیان دەخەنە خزمەتی ئەوەوەو تەپڵو زوڕنا بۆ ئایدولۆجیاکەی ئەولێدەدەنو دەبن بە زوڕناژەنی ئەو، دەخاتە ریزی پێشەوەو لە ماڵی دنیاو پلەو پایەیان دەگرێتو دابەستە ئاسا بە خێویان دەکات، دووەمیان ئەوەیە، ئەو نووسەرو هونەرمەندە بە هەڵوێستو سەرکێشانەی کە بە هیچ ترسو

تـەماحێك نایەنـە رەداو مـل نادەنـە خـەتی ئـەو، سـووكو ریسـوا دەكـات، بیانوویـان پێـدەكرێت، برسیان دەكات، دە زندانیان دەپەستێ، راوەدوویـان دەنـێ، رەهەنـەی تاراوگـەیان دەكاتو چاری نەمێنێ بە ئاشكراو بە نهێنی دەیانكوژێتو بە كوشتیان دەداتو ژیانیان لێدەكات بە دۆزەخ.

ئـەو چیرۆكنووسـانەی كـە هونەرەكـەیان هـەڕاج دەكـەنو دەیكـەن بـە ئـەوزاری بانگەشـە بـۆ ئایـدولۆژیای دەسـەلاتی فـەرمانڕەوا، ئـەوا هونەرەكـەیان لـە باشـترین حاڵەتـدا دەبـێ بـە جـۆرە پەیامێكی بانگەشەیی دوور لە گیانی هونەریەتو بە خۆیشی دەبێ بە زوڕناژەن.

میلان كوندیرا، لە كتێبی هونەری رۆماندا دەڵێت: "چما لە رووسیای كۆمۆنیستدا، سەدانو هەزاران رۆمان بە تیراژی فرەو زۆر سـەركەوتووانە بڵاونابێتـەوە؟ با، بـەڵام ئەم رۆمانانـە درێـژە بـە فەتحی بوون نادەن، هیچ شتێكی تازە لـە بووندا كەشف ناكـەن، بـەڵكو تـەنیا ئـەو شـتە دووپـات دەكەنـەوە كـە پێشـتر گـوتراوە... ئـەم رۆمانانـە، لەبـەر ئـەوەی ئیـدی هـیچ كەشـفێك ناكـەن، هـیچ بەشـداریەكیان لـە (بەردەوامانـدنی كەشـفكاریدا)، كـە مـن ئـەم پرۆسـەی كەشـفكاریە نـاو دەنـەم مێژووی رۆمان، نییە. ئەوانە لە دەرێی ئەم مێژووەدا جێدەگرن، یان باشتر وایە بڵێین: "رۆمانانی دەرێی مێژووی رۆمانن."

بێگومان دەوڵەتانی ئایدولۆژێكی دیكتاتۆر، وێڕای ئەوەی كە پارەو پولو توانایەكی فرە لە بەرهەمهێنانو چاپو بڵاوكردنەوەی سەدانو هەزاران رۆمان دا بە تیراژی زۆر، بە فیڕۆ دەدەن، بەڵام لەبەر ئەوەی نووسەرانی بە هەڵوێست و سەركێش، سەركوت دەكەن، كارە هونەرییەكانیان سانسۆرو قەدەغە دەكەن، رێگە لەو رۆمانانە دەگرن كە "شتێكی تازە لەم بوونو گەردوونە كەشف" دەكەن، گیانی رۆمان دەكوژن. بە خۆڕایی نییە كە میلان كوندێرا دەڵێت: "نزیكەی نیو سەدەیە كە مێژووی رۆمان لە ئیمپراتۆریەتی رووسیادا وەستاوە."

بە هەر حاڵ نەك هەر چیرۆكو رۆمان، نەك هەر شێوەكانی دیكەی چیرۆكڤانی، بەڵكو ئەدەبیات بە گشتی ژیانی مەعنەوی خەڵكی ئەو دەڤەرو سەرزەمینانە دەنوێنێ كە ئەو ئەدەبیاتەیان بەرهەم هێناوە، بە جۆرێكی هونەری ئەوتۆ خوێنەر لە ژیانی فەرهەنگیو مەعنەوی ئەو خەڵكو میللەتە ئاگادار دەكات، كە نە زانستو نەفەلسەفەو نە هیچ كەناڵێكی هزری دیكە، ئەوەی پێ نەكرێت.

ئەدەبیات لە كانیاوی تەبعو هەستێن هونەرمەندەوە هەڵدەقوڵێتو دەڕژێتە دەریای تەبعو هەستێن خوێنەرانێكی بێ شوماری نەوە یەك لە دوای یەكەكانەوە..

((٢))

دیارە ڕۆمان وەكو شێوەیەكی چیرۆكڤانی لە بۆشاییەوە پەیدا نەبووە، زادەی رێكەوتی رووت نییەو ،كوتو پڕ لە دایك نەبووە، بەڵكو رەگی دەچێتەوە سەر هەندێ ژانری ئەدەبی چیرۆكڤانی دیكە، لە رۆمانس یەكێكە لەو ژانرە چیرۆكڤانیانە.

رۆمانس، حیكایەتێكی قارەمانیە باسی قارەمانانو رووداوێن ئەفسانەییو خـەیاڵی دەكات... بە زمانێكی یـەجگار فاخیرو رازاوە باسـی شـتانێك دەكـات كـە هـەرگیز روویـان نـەداوەو نـادەن.. یـانی پـڕە لـە رووداوێـن نـا واقیعـی و بـاوەڕ نـەكردەنیو لـە هـەمان كاتـدا خەیاڵئـەنگێزو لـەزەت

بەخش و قارەمانیەتی سەیر. هەر هەموو ئەم تایبەتمەندیانە، لە زەتێکی تایبەتیان بەخوێنەری رۆمانس بەخشیوە کە بە زۆری خەڵکانی شارنشینی سەر بە چینە باڵاو ناوەندەکانی کۆمەڵگە بوون و مەحکووم بە ژیانی یەکهاوی و رۆتینی شار بوون.. ئیدی لەزەتیان لە ژیانی قارەمانانەو ڕیسککاریانەی پڕ خەتەرو مەترسی و کوڵ و کۆڤان و تێشکان، بەڵام ئاقیبەت خۆشی لە رۆمانس وەرگرتووە... ئیدی ئەم تایبەتمەندییە لەزەتبەخشانەی رۆمانس، لە رۆژگاری پەیدا بوون وسەرهەڵدانی ڕۆمانی مۆدێرندا تا رادەیەکی زۆر داویەتیە کزی. هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ جیهانبینی و نوێبینی زانستیانەی خەڵکی رۆژگارێن تازە، کە ئەو رووداوە خەیاڵی و قارەمانیە سەیرو باوەڕ نەکردەنیانەی پێ قەبووڵ ناکرێت و لەزەتیان لێنابینێ. ژانری چیرۆکڤانی دڵپەسندی خەڵکانی هاوچەرخ، رۆمانی تازەیە، کە رەگی لە واقیع دایە، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە رۆمانی تازە دەستبەرداری رەگەزی ئیسارەو وڕوژان بوو بێ، پڕ خوێنەرترین رۆمان، ئەوانەن لە سنووری ئەگەراندا، لە چوار چێوەی ئیحتیمالاندا، ئەو شتە سەیرانە دەوڕوژێنن کە لە ژیانی رۆژانەدا زۆرن و، چاوپێیان راهاتووەو وەکو پێویست نایان بینن. بە هەرحاڵ هونەری چیرۆکڤانی بە هەموو شێوەکانی، چ لە قاڵبی شیعریدا و چ لە قاڵبی پەخشانیدا تەمەنێکی زۆری هەیە، لە قاڵبە شیعریەکەیدا تەمەنی زۆر زیاترە وەك لە قاڵبە پەخشانیەکەیدا، بە تایبەتی لە شارستانیەت و کەلتووری دەوڵەمەندی یونانیدا، پتر لە دوو هەزار ساڵێك دەبێت، خۆ لە قاڵبە زارەکیەکەیدا هەر زۆر کۆنەو رەنگە هاوتەمەنی سەرهەڵدانی فەرهەنگ و کەلتوورو شارستانیەتی هەر میللەت و کۆمەڵگایەکی جیهان بێت.. دەشێت بگوترێ مرۆڤ بوونەوەرێکی حیکایەت خوان بووەو دەگەڵ حیکایەت و چیرۆکاندا ژیاوەو بە چیرۆك و لەناو چیرۆکدا بە ئاوات و خۆزیاکانی گەییوە، لە ناو چیرۆکدا دینداری کردووە، کفری کردووە، بیری لە بوون و نەبوون کردووەتەوە، نەخۆشیە دەروونیەکانی دەرمان کردووە، دژواریەکانی ژیانی تەخت کردووە، یانی چیرۆك بەشێك بووە لە ژیانی مرۆڤ و هەرواش دەمێنێتەوە. هەڵبەتە چیرۆك و شێوەی چیرۆك، بە گوێرەی قۆناغ و سەردەمە مێژوویی و کۆمەڵایەتیەکان، گۆڕاوەو گۆڕانی بەسەردا هاتووەو بەسەریا دێت. واتە شێوە چیرۆکڤانییەکان بە پێی رەوتی رۆژگار دەگۆڕێن و شێوەێن چیرۆکڤانی تازە وەردەگرن و تەنانەت هەندێك لە شارەزایان و پسپۆڕانی ئەو مەیدانە لەو باوەڕەدان هەر شێوە ئەدەب و هونەرێکی تازە، درێژەی شێوەیەك یان چەند شێوەیەکی پێش خۆیەتی لە قاڵبێکی تازەدا، بۆیە زۆر ئاساییە کە چیرۆك و رۆمان، شێوەو قاڵبی تازەو گۆڕاوی رۆمانس و داستان بن. بە هەر حاڵ هەر هونەرێك رەنگ و بۆی سەردەم و رۆژگاری خۆی وەردەگرێت و رەوت و ڕێبازی گشتی شارستانیەت و کەلتووری و کۆمەڵایەتی سەردەمی خۆی بە جۆرێك دەنوێنێ، کە هەڵبەتە واقیع و وەزع و حاڵێن کۆمەڵایەتی و شارستانی و ئابووری کۆمەڵگەو رۆژگار لە یەك پێست و دۆخدا نامێنێ و لە کاریگەریی راستەوخۆو نا راستەوخۆی پرۆسەی گۆڕانکاری بە دەر نابێت. واتە ئەگەر واقیعێن کۆمەڵایەتی و شارستانی و کەلتووری و ئابووری گۆڕانی ریشەیی بەسەردا هات، هەنگێ شێوە هونەرییەکان ناتوانن رەوت و رەوشە تازەکان بنوێنن، بۆیە هونەرمەند بۆ ئەوەی نوێنەری هونەریی راستەقینەو راستگۆی سەردەمی خۆی بێت، چاری هەر ئەوەیە شێوەو

قاڵبی هونەری تازە دابهێنێ.. بۆ نموونە کاتێ ئەوروپا پێی نایە سەردەمی تازەوە، گۆڕانکاریەکی زۆر مەزن لە ژیارو شارستانیەتی ئەوروپادا رووی دا. دیارە ئەم گۆڕانکارییە کوت و پڕو لە ناکاودا نەبوو، بەڵکو بەرە بەرەو هێدی هێدی بوو، لە هەموو ئەوروپاشدا بە هەمان تین و تاوو ریتمەوە نەبوو، ئەم قۆناغ و سەردەمە تازەیە نێونرا قۆناغی رێنیسانس، واتە قۆناغی تازە بوونەوە، بوژانەوە. بە ڕاستی لەم قۆناغەدا شارستانیەتی ئەوروپایی بوژایەوەو تازەبووەوە، ژیانێکی نوێی ئەوتۆ هاتە ئاراوەو دەستی پێکرد کە پێویست بوو ناوێکی تایبەتی لێبنەن تا لە ژیان و قۆناغی کۆن جیای بکانەوە، ئەوە بوو ژیانی کۆن، ناوی سەدەکانی ناڤینی بە باڵادا بڕاو ژیانی تازە، ناوی سەردەمی نوێ یان مودێرنی وەرگرت.

جا ئەم گۆڕانکاریە، ئەدەبیات و هونەریشی گرتەوە. ئەوە بوو شێوەی چیرۆکڤانی رۆمان، بە درێژایی سەدەی هەڤدەیەم بەرە بەرە شێوەو قاڵبی خۆی پەیدا کردو لە سەرەتاکانی سەدەی هەژدەیەمدا ناسنامەی سەربەخۆی، خۆی دۆزییەوە.. دیارە گرنگترین گۆڕانکاری سەردەمی رێنیسانس، کە هەر هەموو کایە حەیاتیەکانی ئەوروپای گرتبووەوە، ئەو گۆڕانکاریە بوو کە لە جیهانبینی ئەوروپاییەکاندا رووی دا، لە رەوت و رێڕەوو رەوشی بیرو بیرکردنەوەیاندا، رووی دا، بە کورتی لە نۆڕینی زانستانەیاندا رووی دا..

خەڵکی سەردەمە کۆنەکان، بە ئەقڵیەتێکی غەیبانیەوە دەیان روانیە دیاردەو رووداوە مادی و مەعنەوییەکان و بە هەمان ئەقڵیەت مامەڵەیان دەگەڵ هەموو کایەکانی ژیاندا دەکرد، واتە جیهانبینیەکی غەیبانی بەسەر تێکڕای بیرکردنەوەیدا زاڵ بوو.. بۆیە داستان و رۆمانسی کۆن و رۆمانسی سەدەکانی ناڤین، زادەو رەنگدانەوەی ئەم جیهانبینییە بوون، خواوەندان و هێزێن غەیبی دیکە رۆڵی سەرەکیان تیا دیتووە، پڕ بوون لە خێو و دێوو درنجی سەیرو سەمەرەو رووداوێن خەیاڵی چاوەڕوان نەکراو... بۆ نموونە سەیر دەکەی بەشەرێك لە ناکاوا دەبێت بە گوێدرێژ (رۆمانسی میتامورفوسی ئاپولیوس گەشترین نموونەیە). جا خاڵی گرینگ لەمەدایە کە بەشەری کۆن باوەڕی دەکرد کە لەگینە بەشەرێك بەڕاستی لە ناکاوا ببێت بە کەر. چونکە ئەو جۆرە پێشهاتەو خێوو دێوانە، دەگەڵ ئەقڵیەت و جیهانبینی ئەودا تێکیان دەکردەوە.. بەڵام لە سەردەمی مودێرندا، دەشێت نووسەرێك چیرۆکێك بنووسێت کە لە چیرۆکەکەدا بەشەرێك لە ناکاوا ببێت بەکەر (بڕوانە چیرۆکی پینوکیوی کارلو کولودی) یان چیرۆکێك بنووسێت کە بەشەرێك، بەیانیەك لە خەوێکی ئاجرو باجڕ خەبەری بێتەوەو سەیر بکات بووە بە سیسرك (بڕوانە مەسخەکەی کافکا)، بەڵام خوێنەری سەردەمی نوێ ئەم پێشهاتەی لە واقیعدا قەبووڵ نییە، تەنیا لە چوار چێوەی مانا چیرۆکڤانی و مەجازی و رەمزیەکەیدا قەبووڵیەتی و خوێندنەوەو شرۆڤەی بۆ دەکات. دەنا بە کەر بوونی راستەقینە یان بە سیسرك بوونی راستەقینەی بەشەرێك، هەرگیز دەگەڵ ئەقڵیەت و هزرین و جیهانبینی ئینسانی سەردەمی نوێدا تێك ناکاتەوەو ناگونجێت. ئینسانی سەردەمی نوێ، چەندیش زۆر لە خۆی بکات ناتوانێ دنیا بەو ئاوایە بدینێ و بفامێ کە ئینسانی کۆن دەی بینی و دەیفامی، بۆیە ئەقڵگەرایی و جیهانبینی گومانامێز کە لە تایبەتمەندییەکانی ئینسانی سەردەمی نوێیە، هەڵبەتە گومانامێزی لە پێناوی گەییشتن بە

حەقیقەتەدایە، نەك گومان لە پێناوی گوماندا.. لە سەرانسەری کایە مادیو مەعنەوییەکانی ژیاندا، لە تێکڕای چالاکیە مادیو مەعنەویە مرۆڤانیەکاندا ڕەنگ دەداتەوە، کە دنیای چیرۆكو هونەر یەکێکە لەو چالاکیە مرۆڤانیانە...و ڕۆمان لە بواری جیهان و شێوە جۆراو جۆرەکانی چیرۆکڤانیدا، نموونەیەکی زندووی ئەو گۆڕانکاریە ئەقڵیو هونەریانەیە کە دەرهاویشتەی سەردەمی مۆدێرنە...

هەڵبەتە لە سەردەمی مۆدێرندا، جگە لە گۆڕانکاریە فەلسەفیو زانستیەکان، زۆر گۆڕانکاری جڤاکیو ئابوری قووڵیش ڕوویان داوە کە زەمینەی گونجاوو لە باری بۆ لە دایکبوونی ڕۆمان خۆش کردووە... جێی خۆیەتی لێرەدا ئەو گوتەیەی هیگل بە نموونە بهێنرێتەوە کە دەڵێت ڕۆمان: "داستانی نوێی بۆرژوازیەتە." ئەمە خۆی لە خۆیدا ئەوە دەگەیەنێت کە ڕۆمان شێوە چیرۆکڤانیەکی تایبەتی سەرمایەداری پیشەسازی تازەیە. لەم سەردەمەدا گۆڕانکاری زۆر سەرەکیو بنەڕەتی لە بونیادی کۆمەڵایەتیو لە سیسەتەمی سیاسیو ئابووری کۆنو پێشیندا ڕووی دا.. هەڵبەتە لێرەدا بەش بە حاڵی ئەم وتارە پێویستە ئەو بگوترێت کە یەکێك لە گرنگترین ئەو گۆڕانکارییانە ئەمە بوو کە چینی بورژوا دەسەڵاتی سیاسیو کۆمەڵایەتی وەرگرتو تاکگەرایی ڕەواجی پەیدا کردو ڕەوتی خۆی وەرگرتو بوو بە ئەمری واقیع.

دیارە ڕۆمان، زیاد لە هەر چینێکی کۆمەڵایەتی، سەروکاری دەگەڵ چینی بۆرژوادا هەیە. چونکە یەکەم، زۆربەی ڕۆماننووسەکان بە خۆیان سەر بە چینی بۆرژوانو لە وێوەوە سەریان هەڵداوە. دووەم، بابەتی زۆربەی ڕۆمانەکان دەربارەی ژیانی تاکێن چینی بۆرژوایەو سێیەم، خوێنەرانی ڕۆمان بە زۆری خەڵکانی سەر بە چینی بۆرژوان کە هەم خوێنەوارنو هەم لە ڕووی داراییەوە، وەزعیان باشەو دەتوانن بەشێك لە دەرامەتی خۆیان بۆ کڕینی کتێب تەرخان بکەنو هەندێ لە کاتی دەستبەتاڵی خۆیان بە خوێندنەوەی ڕۆمان بەسەر بەرنو لەوێندەرەوە هەم پێگەی چینایەتی خۆ دەرك دەکەنو هەم دەتوانن بە هوشیارییەوە ڕەخنە لە ژیانی خۆ بگرن، خوێندنەوەی ڕۆمان بۆ ئەوان بایەخێکی زیاتری هەیەو وەکو لە خەڵکانی سەر بە چینە کۆمەڵایەتیەکانی دی... چونکە زۆربەی ڕۆمانەکان باسی ترسو ئومێدی چینی بۆرژوا دەکەن، شێوەی ژیانو چۆنیەتی هزرو هزرینی تاکێن سەر بەو چینە وێنە دەگرن، پارێزەرانی هونەری ڕۆمانیش، بە پێچەوانەی پارێزەرانی پێشینی هونەر کە پاشایانو ئەهلی دەربارو نەجیمزادان بوون، یان بە پێچەوانەی پارێزەرانی ئێستای هەندێ لە هونەرەکان دەوڵەتانی دکتاتۆری یان دیموکراتین، خودی چینی بۆرژوایە کە لە دەورو ڕۆڵی وەشانکاردا ڕۆمانان چاپ و بلاودەکەنەوە، لە ڕۆڵی خوێنەردا، دەیکڕن. دەسکەوتی دارایی ڕۆمانیش ئەوەندە هەیە کە ڕۆماننووسان، بە باشی پێی بژین و چاویان لە دەستی پاشایانو دەرباریان و نەجیمزادانی گوایە پشتو پەناو پارێزەری هونەرو هونەرمەندانن نەبێ، کە بە خێری خۆ سووکە خەڵاتێ، بەراتێکیان بدەنێ. بەمجۆرە دەبینین بوونی هونەری ڕۆمان، تا چ ئەندازەیەك بە بوونی چینی بۆرژواوە گرێی خواردووە.

سەبارەت، بە پەیوەندی ڕۆمان دەگەڵ ڕەواج ودەقگرتنی تاکگەراییدا، ئاشکرایە کە بابەتی ڕۆمان لە بنەڕەتدا، ژیانی تاکە لە نێو کۆمەڵگەدا، هەڵبەتە ئەو تاکە ئاساییەی کە لە نێو خەڵکی ئاساییدا دەژی، نەك تاکێکی هەڵبژاردە لە خێڵێی خواوەندان و پاڵەوانانی ئەفسانەیی یان پاشایان و قارەمانانی سەدەکانی ناڤین یان کاراکتەرانی دێو ئاسا، جا لەم ڕووەوە یەکێك لە مەرجەکانی پەیدا بوون و سەرهەڵدانی ڕۆمان، وەکو شێوەیەك لە شێوەکانی هونەری چیرۆکڤانی ئەوە بوو کە تاکی ئاسایی لە کۆمەڵگەدا پێگەو بایەخێکی ئەوتۆ پەیدا بکات کە چیرۆکنووسان، ژیانی ئەو بە بابەتێکی شایستەی ئەدەبیاتی ڕۆشنبیران بزانن و خوێنەران چیرۆکی ژیانی ئەو بە شایستەی خوێندنەوەو تێفکرین و سەرچاوەی لەزەت بزانن. هەڵبەتە لە کۆمەڵگە کۆنەکاندا، تاکی ئاسایی ئەو جۆرە پێگەو بایەخ و مافەی نەبووە. حیساب بۆ تاك نەکراوە، لە نێو بنەماڵەو خێڵ و قەوم و سەڵتەنەتدا تواوەتەوەو بۆی نەبووە لە ئاقاری داب و نەریت هێوەتر بڕوات، بۆی نەبووە کەمترین گومان لەو شتە بکات کە داب و نەریت و سونەت مۆری کردووە چ جای ڕەخنەگرتن و دەربڕینی ناڕەزایی. واتە لە کۆمەڵگەی کۆندا ئازادی تاك نەبووە..

بەڵام لە کۆمەڵگەی مۆدریندا، تاکی ئاسایی ماف هەیە، ئازادی خۆی هەیە، کۆمەڵگە ڕێگەی دەدات کە بەڕێی خۆیدا بڕوات، کارو پیشەو ئاین و تەنانەت نەژادو ڕەگەزی خۆیشی، ئەگەر بە دڵی نەبێت، بگۆڕێت.. لە کۆمەڵگەی مۆدێرندا، هەر تاکی داهێنەرو سەرکێش و ئەهلی ڕیسکە کە بەردەوام ئاقارێن بیرو هونەرو ئەدەبیات و زانست و سنعەت و تەکنولۆژیاو کشتوکاڵ وبازرگانی دەبەزێنن و هەوڵدەدەن خەون و خەیاڵ و خولیاو کەڵکەڵە بەشەرییەکان، پاچڤەی واقیع بکەن، خۆ ئەگەر هەر کەسێکیان لەم ڕێگایەدا شکستی هێنا، تاکێن دی دێنە پێشەوەو نایەڵن ڕێگای دوورو درێژی پێشکەوتن و پێشڤەچوون بێ ڕێبوار بێت. جا ڕۆمانی گەورە، داستانی ئەو تاکە داهێنەرە ریسککارانە دەگێڕنەوە، بۆیە هیگڵ نە هەقی نەبووە کە گوتوویەتی ڕۆمان: "داستانی نوێی بۆرژوازیەتە."

هەڵبەتە نابێ ئەوەش لەبیر بکرێت کە ڕۆمان لەلایەکەوە زادەی هەلومەرجی شارستانیەت و کەلتووری و کۆمەڵایەتی و ئابووری سەردەمی نوێیەو لەلایەکی دییەوە، پاشکۆی ئاسایی و درێژەی کەلەپووری هونەری چیرۆکڤانیە، یانی ڕەگێکی دەچێتەوە سەر کەلەپووری هونەری چیرۆکڤانی. یان ڕۆمان وەکو هەموو هونەرێك، لە هەمان کاتدا کە بەندە بە هەموو لایەنەکانی ژیانی ئینسانەوە، ژیانی سەربەخۆی خۆیشی هەیە... ئەگەر لە جیهانی کۆندا، بە حوکمی جیهانبینی خەڵکی، قارەمان و کاراکتەران لە هونەرە چیرۆکڤانیە کۆنەکاندا یان ڕەمزی ڕەهای چاکەو بەهاێن ئایدیالی بووبن یان ڕەمزی ڕەهای خراپەو کارێن ئەهریمەنی بووبن، ئەوا لە جیهانبینی خەڵکی سەردەمی نوێدا هیچ کەسێك و کۆمەڵگەیەك نموونەو ڕەمزی ڕەهای خێرو هەق یان شەڕو نەهەق نییە، بەڵکو هەر تاك و کۆمەڵگەیەك کەم و زۆر ڕێژەیەك لە خێرو شەڕی تێدایە، واتە خێرو شەڕ چ لە تاك و چ لە کۆمەڵگەدا ڕێژەییە. جا ڕۆمانیش وەکو دیاردەیەکی چیرۆکڤانی سەردەمی نوێ، هەمان جیهانبینی سەردەمی نوێ دەنوێنێ.

بە هەر حاڵ، رۆمان تەنیا رواڵەت یان ناخی مرۆڤ نابینێ، بەڵکو هەردوو دیوی دەرەوەو ناوەوەی مرۆڤ دەبینێو هونەریانە وێنەی دەگرێت. دیوی دەرەوەیان وەسف دەکاتو پاشان بەرە بەرە دزە دەکاتە ناو ناخیانەوە، بەناو دڵو دەروونیان دەکەوێ، خۆی دەگەیەنێتە سەرچاوە نهێنییەکانی کەڵکەڵەو خولیاکانیانو ئەوە نیشان دەدات کە هەر باوەڕێك گومانێك یان سووکە گومانێکی لەگەڵە، هەر ئازایەتیەك جۆرە ترسێکی لەگەڵە، هەر راستییەك جۆرە درۆیەك، هەر بەخشندەییەك سێبەری رژدییەکی لەگەڵە. هەر فیداکاریەك چەشنە خۆپەرستیەکی لەگەڵە... جا ئەم رێژەگەراییە یەکێك لەو تایبەتمەندییە رۆمانەوانیانەیە کە رۆمان لە شێوە چیرۆکڤانیەکانی کۆن جیا دەکاتەوە..

رۆمان، هونەرێکە پڕ بە پێستی سەردەمی نوێ، ئەو سەردەمەی کە شەیدای تازەگەراییەو بایەخێکی زۆر بە هەر نوێخوازیەك دەدات... جا رۆمانیش، بۆ ئەوەی تازەیی و نوێباوی خۆی بنوێنێو بسەلمێنێ دەبێ پەنا وەبەر داهێنان ببات، بە پێچەوانەی شێوە چیرۆکڤانیەکانی پێشینەوە،کە زۆر یان سوود لەپلوتێن سونەتی و باو وەردەگرتو لاسایی کردنەوەی بەرهەمی پێشینانیان نەك هەر بە کێماسی و عەیب نەدەزانی، بەڵکو بە باشیان دەزانی...

هەڵبەتە پەنا بردنە بەر داهێنان، یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی هونەری رۆمان. داهێنان لە بواری هونەردا، هەمیشە هەر پەسند بووەو داهێنەریش سەنگو ئیحتوباری خۆی هەبووە، بەڵام لە داهێنانیشدا، لە نوێخوازیو تازەگەراییشدا وەکو زۆر دیاردەی دیکەی ژیان، توندڕەوی هەیە، ئەم توندڕەوییە لای هەندێ لە هونەرمەندان و رەخنەگرانی سەردەمی نوێ گەییوەتە ئاستێك، کە دوور کەوتنەوە لە سونەتێن هونەریو داهێنانی قاڵبو شێوازێن سونەت شکێن، بە مەرجی نوێخوازیو نوێ بوون دەزانن. غافڵ لەوەی کە هیچ بەرهەمێکی هونەری لە بۆشاییدا سەر هەڵنادات، و هەر بەرهەمێکی هونەری رەگی لە سوننەت و کەلەپووردا نەبێو خۆراکی خۆی لە سونەتو کەلەپوورەوە وەرنەگرێت، وەکو درەختێکی بێ رەگو ریشە وایەو هیچ درەختێکی گەورەو جوانیش نییە کە بێ رەگ یان کەم رەگو ریشە بێت. یانی هەر بەرهەمێکی هونەری گەورەو رەسەن بە شێوەیەك لە شێوەکان رەگی لە سوننەتو کەلەپووردایەو لەوێوە خۆراکی خۆی وەردەگرێت.. تەنانەت بەرهەمە زۆر گەورەکانیش کە زادەو ئافەریدەی بلیمەتانی خۆڕسکنو بەڕادەیەك تازەو نۆباون کە ماکی هیچ نموونەیەکی کۆنو پێشینیان پێوە دیار نییە، رەگێکیان هەر دەچێتەوە سەر کەلەپوورو سوننەت، بۆ نموونە ئیلیادەو ئۆدیسە رەگیان دەچێتەوە سەر داستانی فۆلکلۆری و زارەکی داستانی یۆنانی، مەمو زینی ئەحمەدی خانی رەگی لە مەمی ئالانی فۆلکلۆری باوی کوردەواریدایە...

بە هەرحاڵ، ئەرکی ڕۆمان وەکو شێوەیەکی مۆدێرنی هونەری چیرۆکڤانی، لە بنەڕەتدا نواندنو پیشاندانی هونەریانەی ئەزموونانی مرۆڤی هاوچەرخە. بۆیە ئەگەر لە نواندنێکی هونەریانەی رۆماننووسێکدا خراپی و درێوی بەسەر چاکیو جوانیدا زاڵ بێت، گوناحی ئەمە لە ئەستۆی رۆماننوسەکەدا نییە، بەڵکو لە ئەستۆی ئەو واقیعەدایە کە ئەو هونەریانە پیشانی دەدات. واتا ڕۆمان بە شێوازی تایبەتی خۆی واقیع دەهونەرێنێ و لە هەر شێوەیەکی دیکەی

هونەری چیرۆکڤانی پتر هەوڵدەدات واقیع بە جۆرێ بهونەرێنێ کە لەلای خوێنەری هاوچەرخ و مۆدێرن قەناعەتبەخش بێت و کەرەستەی پێویستی بخاتە بەردەست کە بۆ خۆی بە ناو بکەوێت و حەقیقەت کەشف بکات و ئەگەر بگوترێ هیچ ژانرێکی دیکەی، هونەری چیرۆکڤانی، ئەم تایبەتمەندییەی رۆمانی نییە، رەنگە نەبێت بە زێدەڕۆیی.

بە هەرحاڵ رۆمان، نیشاندانە نەك گوتن و گەنگەشە، گوتن و گەنگەشە زیاتر ئەقڵی وەرگر دەدوێنێ کە ئەمە کاری فەلسەفەو زانست و مێژوو و باس و لێکۆڵینەوەو وتارە، بەڵام نیشاندان و نواندن، زیاتر هەست و سۆزی وەرگر دەدوێنێ کە ئەمە کاری هونەرە، رۆمانیش هونەرە....

((٣))

دیارە رۆمان، وەکو ژانرێکی چیرۆکڤانی رێژەگەرای مۆدێرنی واقیعگەرا، وەکو هەر ژانراو شێوەیەکی دیکەی هونەری، لە پڕێکاو بە یەك کەڕەت و بە کامڵی پەیدا نەبووە، هەڵبەتە مەبەست لە کامڵی باڵاترین یان دوا شێوە نییە، چونکە، لە هیچ شێوەو ژانرێکی هونەریدا، مادامێکی لە زاوزێی بەردەوامدایە، لە کاریگەریی و باندۆری یاساو رێسای گۆڕانکاری بە دەر نییە، دیاریکردنی دوا شێوە یان باڵاترین شێوە، ناتوانرێ دیاری بکرێت، چونکە هونەر ئەوسەری نییە یان دیار نییە، مەبەست لە شێوەی کامڵ، ئەوەیە کە رۆمان، بوونی خۆی وەکو ژانرێکی چیرۆکڤانی تایبەتی و سەربەخۆ بسەلمێنێ و ناسنامەی هونەری سەربەخۆ پەیدا بکات... سەرەتا، لە ماوەی چەند دەیەیەکدا، لە شێوەی چیرۆکڤانی رۆمانسدا، هەندێ جیلوەی سەرەتایی رۆمان سەری هەڵداو پاشان چەند رۆمانێك، پڕ بە مانای رۆمان و لە قاڵبی رۆمانی تەواودا هاتوونەتە نووسین، لەوانە دۆنکیشۆتی سێرڤانتس کە لە ساڵی ١٥٩٧دا دەست بە نووسینی کراوەو لە سەرەتاکانی سەدەی هەڤدەیەمدا بڵاو بووەتەوە.. هەڵبەتە مشت و مڕو گەنگەشەیەکی زۆر لەسەر ڕۆمان بوون یان رۆمانس بوونی دۆنکیشۆت هەبووەو راوبۆچوونی جیاواز لەو بارەیەوە هەیە، بەڵام دۆنکیشۆت وەرچەرخان و دابڕانێکە لە نێوان رۆمانس و رۆماندا وەکو دوو ژانرو شێوەی هونەری چیرۆکڤانی، بۆیە ئەگەر بە بۆچوونی هەندێ لە شارەزایان نەتوانرێ دۆنکیشۆت بە رۆمانێکی عەیارە بیست و چوارو نموونەیەکی کامڵی ئەم ژانرە چیرۆکڤانیە بژمێردرێت، ئەوا هیچ گومانێك لە ڕۆمانیەتی رۆبینسون کروزو مول فلاندرزی دانیل دیڤوی نووسەری ئینلگیز نییەو بە دوو نموونەی تەواو عەیاری شێوەی چیرۆکڤانی ڕۆمان دادەنرێن. (رۆبینسون کروزۆ لە ساڵی ١٧١٩و مول فلاندرز، لە ساڵی ١٧٢٢دا، بڵاوبوونەتەوە). دوای ئەوە رۆمانی (پاملا)ی ساموئیل ریچارد سۆن دێت، پاملا یان پاداشتی داوێنپاکی، لە ساڵی ١٧٤٠دا بڵاوبووەتەوە، پاشان رۆمانی کلاریسای هەمان نووسەر لە ساڵانی ١٧٤٧- ١٧٤٨دا بڵاو دەبێتەوە. دوای ریچارد سون، هنری فیلدینگ دێت کە ئەویش یەکێکە لە سەرامەدانی هونەری رۆمان، کاریگەریەکی زۆری بەسەر رۆماننووسانی پاش خۆیەوە هەبووەو لە ساڵی ١٧٤٢دا یەکەمین رۆمانی خۆی بە ناونیشانی (جوزیف ئاندرون) بڵاو کردووەتەوە کە بۆ خۆی لاسایی کردنەوەیەکی تەنزئامێزی (پاملا)کەی ریچارد سۆنە. پاشان شاکاری فیلدینگ بە ناونیشانی

(تۆم جونز) دێت، کە پایەو بایەخێکی هونەری ئەوتۆی هەیە، ئەگەر بۆ نموونە خەڵکانێکی ئەهلی چیرۆك‌و رۆمان نێوی دە شاکاری بواری رۆمان بێنن، بێ چەندو چوون یەکێك لەو دە شاکارە، ئەم رۆمانە دەبێت کە یەکەمجار لە ساڵی ١٧٤٩دا بڵاوبووەتەوەو پاش تێپەڕبوونی پتر لە دوو سەدەو نیو هێشتا تەڕو تازەیی‌و پاراوی وجوانی خۆی لە دەست نەداوە. بە هەر حاڵ ئەو نموونانەی سەرێ بەڵگەی ئەوەن کە کاروانی هونەری ڕۆمان، لە ئاخرو ئۆخری نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەیەمدا گەییوەتە ئاستێکی هونەری ئەوتۆ، کە ببێ بە باوترین ژانرو شێوەی چیرۆکڤانی‌و هەندێجار بە سەدەی هەژدەیەم بگوترێ "سەردەمی ڕۆمان". بە هەر حاڵ، لە دنیای هونەریدا، جێی هەموو جۆرە هونەرێك دەبێتەوە، هەر هونەرێك تا ئەو ساتەی وزەی ژیانی تیا بێ، هەر دەژی‌و زاوزێ دەکات، هەر کاتێ نەیتوانی خۆی دەگەڵ گۆڕانکارییەکانی ژینگەی خۆیدا تازە بکاتەوەو بگونجێنێ، هەنگینێ لە زاوزێ دەکەوێ‌و وشك دەکات‌و تەنیا لە تۆماری مێژووی هونەردا لەکاتی پێویستدا یاد دەکرێتەوە.

هەڵبەتە کە قسە دێتە سەر ڕۆمان‌و واقیع، دەبێ ئەوە لە بەرچاو بگیرێت کە گێڕانەوەی واقیع شتێکە و ئەفراندنی ڕۆمان شتێکی دیکەیە. گێڕانەوەی واقیع وەکو خۆی یان بە سووکە دەسکاری‌و رتووش کردنەوە کاری مێژوو و ژینامەو لێکۆڵینەوەو باس‌و وتارە، بەڵام رۆمان، واقیع لە بونیادێکی ئەستاتیکیدا، لە قاڵبێکی ئەستاتیکیدا دەهونەرێنێ، واتە کاری ڕۆمان، هونەراندنی واقیعە، نیشاندانێکی هونەریانەی واقیعە، نەك گێڕانەوەو کۆپی کردنی موو بە مووی واقیع، چونکە هونەر وەکو دەڵێن لە واقیع باڵاترە. یانی ڕۆمان کەرەستەکانی خۆی لە واقیعەوە وەردەگرێت‌و دنیایەکی هونەری سەربەخۆی نۆباوی، نۆ مانای پێ دروست دەکات کە پێی دەگوترێت رۆمان. هەڵبەتە نوێیاتی رۆمان، نوێیاتی ئەم دنیا هونەرییە سەربەخۆیە، لە نوێ بوونی واقیعەوە نییە، زادەی نوێبوونی واقیع نییە، بەڵکو زادەی نوێیاتی تێگەیشتنی رۆماننووسە لەو واقیعەو، زادەی نوێیاتی ئەو جیهانبینینییەیە کە رۆماننووس لە ئەفراندنی کارە هونەریەکەدا بەکاری دەبات، زادەی نوێیاتی چۆنیەتی دەربڕینی کارە هونەرییەکەیە. جا ئەم جیاوازییەی نێوان واقیع‌و ڕۆمان، لە ژیاننامەی شەخسی‌و ژیاننامەی چیرۆکڤانی هەمان کەسدا زۆر بە باشی دەبینرێ. لە ژیاننامەی شەخسیدا هەموو ڕووداوەکانی ژیانی ئەو کەسە راستەوخۆو وەکو خۆی دێتە گێڕانەوە تا هەموو حەقیقەتەکانی ژیانی ئاشکرا ببێت‌و تاقە ڕووداوێکی بە نادیاری نەمێنێتەوە، بەڵام لە ژینامەی چیرۆکڤانیدا، ڕووداوو دیاردەکانی ژیانی بە گوێرەی دڵی نووسەر، بە پێی نۆڕینی نووسەر، بە پێی خوێندنەوەی نووسەر بۆ ئەو دیاردەو ڕووداوانە دێتە داڕشتنەوەو هونەراندن‌و لە قاڵبێکی ئەستاتیکیدا پێشکەش بە خوێنەر دەکرێت.

بە هەرحاڵ، هونەر، هەرچەندە رەگی دەچێتەوە سەر واقیع، بەڵام کۆپییەکی موو بە مووی واقیع نییە. ئەدەب‌و هونەر لە واقیع باڵاترە، رۆمان وەکو ژانرێکی هونەریی باڵا، تەبیعەت و ژیان‌و واقیع لە خۆیدا هەرس دەکات‌و دەیانگۆڕێت بۆ ئەو ژانرە باڵایەی کە پێی دەگوترێت هونەر. بەڵام نابێ ئەوە لە بیربکرێت، کە رۆمان هونەری سەردەمی مۆدێرنەو، ریالیزم‌و واقیعگەرایی یەکێکە لە تایبەتمەندی‌و دیاردەکانی سەردەمی مۆدێرن چ لە مەیدانی فکرداو چ لە

قەڵەمڕەوی هونەردا، بۆیە مەترسی ئەوە هەیە کە هونەری رۆمان، بە دەم وێنەگرتنی وردو دروستو دڵگیری سروشتو ژیانو واقیعەوە، بکەوێتە مەترسی ئەوەوە کە بەناوی پابەندی واقیع گەراییەوە، ببێ بە کۆپیەکی دووەمی تەبیعەتو ژیانو واقیع، کە دیارە ئەم کارە چەندیش لێهاتووانە بێ، هونەر نییەو ناچێتە خانەی هونەرەوە. هونەرمەندێك، هونەرمەند بێت هەرگیز هەوڵی ئەوە نادات وێنەیەکی سواوو پواوی ژیان بنوێنێتەوە، بەڵکو هەوڵی ئەوە دەدات ئاسۆو چاو ئەندازێکی ئەوتۆ پێشکەش بکات کە لە خودی واقیعی ژیانیش زندووترو رەنگینتر بێ، ئەو وێنە هونەریەی کە پێشکەشی دەکات، لە خوێنەر بکات بە وێنەیەکی واقیعی، خوێنەر وا خەیاڵ بکات مامەڵە دەگەڵ وێنەیەکی واقیعیدا دەکات. ئەگەر نووسەرێك نەتوانێ قەناعەت بە خوێنەر بکات کە ئەو وێنەیەی ئەو لەمەڕ ژیان پێشکەشی کردووە، واقیعییە، ئەوا دەبێ گومان لە نووسەرایەتیو هونەرمەندایەتی بکرێت!. هونەریەتی رۆمان لەو شوێنەوە چێدەبێت کە رۆمانەکە، وەکو یەکەیەکی هونەری یەکپارچە، واقیعی بنوێنێ، بۆ خوێنەر قەناعەتبەخش بێت، هەر هیچ نەبێ لە چوار چێوەی واقیعیەتی خودی رۆمانەکەدا قەناعەتبەخش بێت، کە ئەمە پێی دەگوترێت تەوەهومی واقیعیەت، ئەم تەوەهومی واقیعیەتە، بەو مانایەیە کە خوێنەر بەلای کەمەوە، لە کاتی خوێندنەوەی رۆمانەکەدا، بە باڵی خەیاڵ بە دنیای رۆمانەکەدا، بەدنیای کارە چیرۆکڤانیەکەدا بفڕێتو بە جۆرێ ئاوێتەی بێتو دەگەڵیا بژی کە تێکڕای ژینگەو کاراکتەرو رووداوەکانو، کاتو شوێنەکان لە خەیاڵی ئەودا واقیعیەت پەیدا بکەنو بەلای کەمەوە لە ماوەی خوێندنەوەکەیدا، ببێ بە یەکێك لە خەڵکانی ناو مەملەکەتی رۆمانەکەو ببێ بەشەریکی خۆشیو ناخۆشیەکانی ژیانی قارەمانەکان، یانی بەم پێودانگە دەکرێت، نووسەرانی واقیعگەرای راستەقینەو بەهرەمەند، نەك بە واقیعگەرا، بەڵکو بە خەیاڵ ئافەرین ناو ببرێن. نووسەری واقیعی گەورەو بەهرەمەند بەوە قاییل نابێ، واقیع وەکو چۆن هەیە، بەو ئاوایەو موو بە موو وەکو وێنەیەکی فۆتۆگرافی بۆ خوێنەر بگوازێتەوە، چونکە ئەو جۆرە نووسەرە بەهرەمەندانە، دەزانن رۆمان، پرۆسەیەکی هونەریی کەشفکاری زۆر وردە، دەبێ راستەوخۆ دەسکاری واقیع بکاتو لەو رێگەیەوە توانای ئەوە پەیدا بکات، کە لە دووبارە کردنەوەی حەقیقەتە سەرڤە سەرڤەو سەتحییەکانی کۆمیدیاو تراجیدیا مرۆڤانیەکان هێوەتر بڕواتو ئەوماناو چەمكو حەقیقەتە پەنهانو گەورانە کەشف بکاتو بخاتە بەرچاو کە لە قوڵایی ئەو واقیعیەتانەدا پەنهانن. واتە رۆماننووس لە واری کاری خۆیدا کە تاكو کۆمەڵگەیە، ئەو حەقیقەتانەی کە لە پشت پەردەی وەهمو درۆو بانگەشەو ئەفسانانی جڤاکیو لە ژێر واقیعیەتێن سەرڤە سەرڤەو باوەڕێن عەوامی خەڵکەوە، پەنهانن، بە شێوەیەکی هونەریانەی ئەوتۆ ئاشکرا دەکات، کە هەموو کەسێك بیدینو هەستی پێبکەن،.. هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بگوترێ کە رۆماننووس پەیڤداری هیچ کەسێك نییەو بگرە تەنانەت پەیڤداری هزرێن تایبەتی خۆیشی نییە، دەبێ زیاتر گوێ لە بانگو گازی رۆمانەکە، وەکو یەکەیەکی پەکپارچەی هونەری بگرێت تا گوێ لە بانگو گازی باوەڕێن ئەخلاقی شەخسی خۆی. واتە رۆماننوس لەسەرێتی زیاتر گوێ لە ئیرادەی رۆمانەکە بگرێت تا لە ئیرادەی خۆی، چونکە رەوتی رۆمانەکە، لە ئیرادەی ئەو دەردەچێت. وەکو چۆن ژیان پڕە لە رەگەزو

رووداوێن نهێنی ئامێزو چاوەڕوان نەکراو،و لە دەسەڵات بەدەر، دنیای رۆمانیش پڕە لەو جۆرە رەگەزو رووداوانەی کە دەکەونە سەرووی دەسەڵات و ئیرادەی رۆماننووسەوە. بۆیە ناکرێت داوا لە رۆماننووس بکرێت کە رۆمانەکەی بە جۆرێ بئافەرێنێ کە لە خزمەتی ئامانجێك یان کۆمەڵێك ئامانجێن ئەخلاقی تایبەتیدا بێت، چونکە خویاو ئاشکرایە کە لە هەڵبژاردنی پلۆت و نەخشەی رۆمانەکانیدا دەسەڵات و ئازادی تەواوی نیەو قارەمانەکانی بە رێگایەکدا دەڕۆن کە خۆیان دەیانەوێ، کارێك دەکەن کە خۆیان گەرەکیانە، بەو رێگایەدا ناڕۆن کە رۆماننوس پێی پەسندە، ئەو کارە ناکەن کە نووسەر بە دڵیەتی. بۆیە رۆماننووس لەسەرێتی گوێی لە بانگ و گازی رۆمانەکەی وەکو ژانرێکی چیرۆکڤانی هونەری، کە بانگ و گازییەکی هونەر خوڵقێنە بگرێت، ئەگەر گوێ لەم بانگە هونەرخوڵقێنە نەگرێت و بیەوێ رۆمانەکەی بکات بە ئەوزارێك بۆ خزمەتی ئامانجێك یان کۆمەڵێك ئامانجێن ئەخلاقی تایبەتی یان کەناڵ و ئەوزارێکی بانگەشەکاری، بۆ کۆمەڵێکك ئامانجێن ئایدولۆژی تایبەتی، با ئەم کارەی لە رووی دڵسۆزیشەوە بێ، ئەوا ناچارە رێگە لە گەشەکردن و خەملێن و قاڵبگیری ئاسایی پلۆت و قارەمانەکانی بگرێت و بە جۆرێك ئاراستەیان بکات و لە قاڵبیان بدات کە رەنگدانەوەو دەربڕی قسەو باوەڕەکانی خودی رۆماننوس بن. ئیدی ئەمە چەند خزمەتی ئامانجە ئەخلاقی یان ئایدولۆژیەکانی رۆماننووس دەکات، زۆر دیار نییە، بەڵام گومان لەوەدا نییە کە زیان بە بونیادی ئاسایی رۆمانەکە دەگەیەنێت و تەواو دەیشێوێنێ، بە تایبەتی قارەمان و کاراکتەرەکان مەسخ و نائاسایی دەکات و شێوەو قاڵبی کاریکاتۆریانە وەردەگرن، هەڵبەتە مەبەست ئەوە نییە کە چەمك و بەهاێن ئەخلاقی یان ئایدولۆژی لە ڕۆماندا جێگای نییە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە ئەو جۆرە چەمك و بەهایانە، دەبێ لە هەزار توێی بوونی کاراکتەرەکانی، لە هەزار لۆغانەی رووداوەکانی رۆمانەکەدا، تۆو درابێت و لەوێدا بۆی بگەڕێیت و لەوێوە هەڵێنجرێن، کە ئەمەش لە دەرێی دەسەڵات و حەزی رۆماننووسدایە... چونکە نووسەر، لە بەرهەمەکەیدا، بۆی نییە رۆڵی قازی یان پارێزەری داکۆکیکار یان دادسێن بگێڕێت. نە بەرهەمەکەی ئەو دادگایەو نە قارەمان و کاراکتەرەکانی دواواکار یان داواکراون، بەڵکو بەرهەمەکەی دنیایەکە زندوو، پڕ چالاکی، ئاواو ئاوەدان، ئەرکی رۆماننووس تەنیا ئەمەیە کە وێنەیەکی وردو درشت و دڵگیرو خەیاڵئەنگێز، دەربارەی ئەو دنیایەو ژیانی دەروونی و بێرونی دانیشتوانی ئەو دنیایە لە قاڵبێکی هونەری باڵادا بە دەستەوە بدات، داوەری دەربارەی هەموو شتەکانی بە خوێنەران بسپێرێت.. گوستاف فلوبیر لە وەڵامی نامەیەکی جورج ساندا، کە تاڕادەیەکی زۆر پەیوەندی بەم باسەوە هەیە دەڵێت: "... کە بیروباوەڕی خۆم دەربارەی ئەو قارەمانانەی کە دروستیان دەکەم ئاشکرا بکەم، نا، نا، هەزار جاری دی نا! من هیچ هەقێك بە خۆم نادەم کە ئەم کارە بکەم. ئەگەر خوێنەر بەخۆی نەتوانێ ئەنجامی ئەخلاقی پێویست لە کتێبێکەوە کە دەیخوێنێتەوە هەڵێنجێ، مانای وایە یان خوێنەرەکە کەسێکی گەوجە، یان کتێبەکە هەڵەو نا دروست و نەهەقە. چونکە هەر شتێك کە دروست بێ، خۆ بەخۆ باشیشە. تەنانەت کتێبانی ناشیرین و نەنگینیش تەنیا لەو رووەوە دژە ئەخلاقن کە لە دەربڕینی حەقیقەتدا، ناڕەوان و نوقستانن، کارەکان لە ژیانی واقیعیدا بەو جۆرە

روو نادەن..." –(بڕوانە: رومان بەراویت روماننووسان..) تەنانەت خوێنەریش هەق نییە زۆر بە زەقیو راستەوخۆ بکەوێتە تاقیبی ئەنجامە ئەخلاقییە نادیارو پەنامەکیەکانی بندێڕی ئەو رۆمانەی دەیخوێنێتەوە، چونکە هەر رۆمانێکی سەرکەوتوو، ئەو شتانە لە ئەزموونی واقیعیەوە، دەگۆڕێت بۆ هەستو هونەریانە لە هەستی خوێنەردا بەرجەستەی دەکات.. دیارە خوێنەران هەم زۆرو هەم جۆراو جۆرن، چونکە لە زەمینەو ژینگەی شارستانی و سیستەمێن ئەخلاقی جیاواز پەروەردەبوونو جیهانبینی جیاوازیان هەیە، بۆیە لە گۆشەنیگای جۆراو جۆرو جیاوازەوە دەڕواننە هەر رۆمانێكو خوێندنەوەو شرۆڤەو راڤەی جۆراو جۆر وجیاوازی بۆ دەکەن. هەڵبەتە پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەش بکرێت کە بەرهەمێن ئەدەبیو هونەری نەمرو بە تەمەن کاتێ کە کۆمەڵگەو زەمان دەگۆڕێتو جیهانبینیو بەهاێن دی سەر هەڵدەداتو زاڵ دەبێت، بە هەمان نەفەسو شێوە نایەنە تێگەیشتنو خوێندنەوەو شرۆڤە و راڤە، کە لە کۆمەڵگەو زەمانی خۆیاندا خوێندنەوەو شرۆڤە و راڤەیان بۆ کراوە، چونکە خوێنەرانی ئەو کۆمەڵگەو رۆژگارەی کە دەقەکانیان تیادا بەرهەم هاتووە، هەموویان مردوونو خوێنەرانێکی دی پێگەییشتوونو جێی ئەوانیان گرتووەتەوە کە جیهانبینیو راوبۆچوونێکی دیکەیان هەیەو لە گۆشەنیگای جیهانبینی تایبەتی خۆیانەوە خوێندنەوەو شەرحو شرۆڤەو راڤە بۆ ئەو بەرهەمانە دەکەن، یانی ئەو بەرهەمانە، لە گۆمەڵگەو رۆژگارو زەمانێکی دیدا لە زەینی خوێنەراندا، دەخولقێنرێنەوە، ئیدی لە رێگەی ئەو خولقاندنەوەو ژیانەوەوە، دەگەڵ هەستو ئەندێشەو خولیاکانی خەڵکانی کۆمەڵگەو رۆژگارانی دیدا تێك دەکەنەوە، ئەمە بۆ خۆی یەکێکە لە رازو نهێنییەکانی نەمریو تەمەن درێژی ئەو جۆرە بەرهەمانە، واتە دەگەڵ خوێنەرانی تازەدا، دەژێنەوەو تازە دەبنەوە..

هەڵبەتە خوێنەری رۆمان.. ئەگەر خۆی تەنیا بە خوێندنەوەی رۆمانانی یەك کەلتوورو کەلەپووری نەتەوەیی تایبەتییەوە نەبەستێتەوە، ئەگەر خۆی بە خوێندنەوەی رۆمانانی یەك قۆناغی مێژوویی تایبەتیەوە گرێ نەداتو خوێنەرێکی جدیو وردو تیژ سەرنج بێ، بۆی بە دیاردەکەوێ کە رۆمانانی جیاوازی سەر بە شارستانیەتو کەلتوورێن نەتەوەیی جیاواز، وێڕای بونیادی ئەستاتێکی جیاوازیان، هەر هەموویان بابەتێکی هاوبەشیان هەیە،و بۆی دەردەکەوێت کە ئەندامانی نەژادانی جیاوازو نەوەو نەتیرەێن دوا بە دوای یەکی تیرەی بەشەر، وێڕای زمانو کەلتوورو کەلەپوورو دابو نەریتو بەرژەوەندی مادی جیاواز کە لێکتریان جیا دەکاتەوەو هەندێجار دەیانکات بە دژمنو بەگژ یەکیاندا دەکات، هەر هەموویان یەك دڵیان هەیە کە سەرچاوەی خەونو خەیاڵو ئارەزوو باوەڕو ئامانجو بەهاو ترسو دوو دڵیو نیگەرانیو دەردو ئازارە هاوبەشەکانیانە... بەم پێودانگە رۆمان وەکو ژانرێکی چیرۆکڤانی هەرە باڵا، بە زمانی هونەر سەر لەبەری تیرەی بەشەر، بە هەموو جیاوازییەکانیەوە، لە سەرانسەری دنیادا دەدوێنێ...

<u>بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:</u>

- – میلان کوندرا / هنر رمان / ترجمه دکتر پرویز همایون پور / نشر گفتار/ تهران چاپ چهار/ ۱۳۷۷.
- – رمان بەروایت رمان نویسان / میریام الوت / ترجمه علی محمد حق شناس / نشر مرکز چاپ دوم / ۱۳۸۰.
- – هنر رمان / ناصر ایرانی / تهران، نشر ابانگا/ چاپ اول / ۱۳۸۰.
- – دەربارەی رۆمان وچیرۆك/ حەمەکەریم عارف/چ۱/۲۰۰۸کەرکوك